

Jože Pirjevec

TITO I DRUGOVI

I DEO

Stručni konsultant za slovenački jezik
Milica Poletanović

Laguna

Naslov originala

Jože Pirjevec

TITO IN TOVARIŠI

Copyright © Cankarjeva založba – Založništvo, d. o. o.,
Ljubljana, Slovenija, 2011.

First published by Cankarjeva založba – Založništvo, d. o. o.

Translation rights arranged by PLIMA Literary Agency

All rights reserved.

Copyright © 2013 za srpsko izdanje, LAGUNA

Cover photography © Muzej istorije Jugoslavije

Sva prava su zadržana. Nijedan deo ovog izdanja ne sme se, ni u celosti ni delimično, reprodukovati, sačuvati ili prenositi ni u kome elektronskom obliku, mehaničkim fotokopiranjem, snimanjem ili drugačije bez vlasnikovog prethodnog dopuštenja.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

TITO

I DRUGOVI

Sadržaj

VELIKA ISTORIJSKA STUDIJA O TITU.	11
UVOD.	17
TITOVE OČI.	19
MLADOST I SREDNJE GODINE	26
Partijska delatnost	36
U Moskvi	48
Na čelu KPJ	97
DRUGI SVETSKI RAT	104
Napad sila Osovine na Jugoslaviju	123
Ustanak i revolucija	141
Razmah građanskog rata	165
Enigma Hebrang	178
Bihać.	183
Razotkrivanje Titovog identiteta	191
Operacija <i>Vajs</i>	196
Martovski pregovori	203

Britanske dileme o Mihailoviću.	208
Operacije <i>Švarc i Tipikal</i>	210
Promena britanske politike prema partizanima	216
Razmah partizanskog pokreta i problemi u vezi s njim	224
Drugo zasedanje AVNOJ-a	231
Čerčilove iluzije.	238
Tito–Šubašić	241
Operacija <i>Reselšprung</i> (Konjićev skok)	250
Susret Tito–Čerčil	258
Beg s Visa	265
Oslobođenje Beograda.	272
POBEDA	291
Tito: lovac i hedonista	293
1945. GODINA.	304
Posleratna ubistva bez suđenja	304
„Deoba“ vlasti među drugovima	310
Nacionalizacija i agrarna reforma	313
TRST	316
Osnivanje Federativne Narodne Republike Jugoslavije	323
Odnos prema Crkvi	326
Pariska mirovna konferencija.	331
ISKLJUČENJE JUGOSLAVIJE IZ INFORMBIROA. . . .	339
Titovi planovi za prevlast nad Balkanom	345
Obračun s Hebrangom i Žujovićem	368
Goli otok	416
Prisilna kolektivizacija zemlje.	420

Zaoštavanje spora sa Sovjetskim Savezom	424
Tito u škripcu Hladnog rata.	447
Korejski rat	450
Zveckanje oružjem	454
Zaoštavanje trščanskog pitanja i njegov rasplet . . .	461
Staljinova smrt i normalizacija odnosa s Moskvom .	467
Smirivanje odnosa	475
Odmak od Zapada	483
MILOVAN ĐILAS.	487
Krvave ruke	487
Preobražaj „staljinističkog derviša“	495
Ideja samoupravljanja	502
VI kongres KPJ	516
Zaustavljanje procesa demokratizacije.	521
Đidov pad	526
Kraj jedinstva jugoslovenske četvorke	539
Pobeda konzervativnog duha u Partiji	547
Intervjui za zapadne listove i osuda na zatvorsku kaznu	549

VELIKA ISTORIJSKA STUDIJA O TITU

Jože Pirjevec, *Tito in tovariši*, Cankarjeva založba.
Skupina Mladinska knjiga, Ljubljana, 2011, str. 712

U Ljubljani je leta 2011, u izdanju Cankarjeve založbe, objavljena velika istorijska studija *Tito in tovariši* (*Tito i drugovi*). Njen autor je slovenački naučnik i akademik, istoričar Jože Pirjevec. Iz raznih razloga, Pirjevčevo delo je gotovo nepoznato čak i akademskoj javnosti u Srbiji pa se može dogoditi da i njegova najnovija studija ostane neprimećena. U Sloveniji je izazvala veliku pažnju: za nepuna dva meseca prodato je njeno prvo izdanje u tiražu od pet hiljada primeraka. Sasvim je izvesno da će biti prevedena na druge jezike.

Jože Pirjevec je rođen u Trstu (1940), gde je živeo i školovao se. Posle sticanja diplome na tamošnjem Filozofskom fakultetu, studirao je na Normalni, elitnoj italijanskoj visokoj školi, na kojoj je diplomirao istoriju. Potom je pohađao Diplomatsku akademiju u Beču. Doktorirao je (1976) na Univerzitetu u Ljubljani. Predavao je (od 1971) istoriju Istočne Evrope, odnosno slovenskih naroda, na univerzitetima u Pizi, Trstu i Padovi, gde je izabran za redovnog profesora. Savremenu

istoriju predaje (od 2001) na Fakultetu za humanističke nauke u Kopru. Saradnik je i tamošnjeg Naučnoistraživačkog centra, posvećen je međunarodnoj problematici. Sa ove pozicije uspostavio je kontakte sa velikim naučnim centrima u svetu: Beč, Minhen, London, Moskva, Rim, Pariz, Berlin, Vašington, Njujork, Boston, Prag, Varšava, Oslo, Beograd, Zagreb, Ljubljana.

Jože Pirjevec je plodan historičar. Za poslednjih trideset godina, pored brojnih rasprava, objavio je devet monografija, u kojima se bavio slovenačkim i jugoslovenskim prostorima u XIX i XX veku. Među njegovim monografijama dve se izdvajaju tematskom širinom i istraživačkom temeljnošću: *Tito, Stalin in Zahod* (1987) i *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj in razpad Karađorđevićeve in Titove Jugoslavije* (1995).

Pirjevčeva dela su prevedena i nagrađivana. U Sloveniji mu je dodeljeno zvanje ambasadora nauke. Tog zvanja bi on bio dostojan i da je napisao samo studiju *Tito i drugovi*. Ali ona je teško zamisliva bez one široke osnove koju je postavio svojim celokupnim delom. Bez znanja i kulture, bez filozofije istorije i umeća kazivanja, koje je u tu osnovu ugradio.

Svoj pristup Titu, ugao i perspektivu iz koje ga je posmatrao: njegova pojava, uspon i zenit, silaznu liniju i sumrak, Jože Pirjevec saopštava već na samom početku svoje studije. U kratkom tekstu *Uvod* on se poziva na Marksa i Engelsa, koji su 1850. godine u *Novim rajnskim novinama* pisali da treba poželeti da se „ljudi koji su na čelu stranaka, pokreta – bilo pre revolucije... bilo za vreme revolucije – prikažu odlučnim Rembrantovim bojama, takvi kakvi stvarno jesu“. Ali nije tako: „Nijedan poznati prikaz tih osoba ne predstavlja ih onakvima kakve su bile, već na postoljima, s oreolom oko glave. Na takvim idealizovanim rafaelovskim portretima poništena je svaka originalnost prikaza. „Klasici su“, kaže Pirjevec, „bili... optimisti koji nisu mogli zamisliti da revolucija koju su oni najavljivali može i propasti, a njeni nosioci završiti na stubu srama. Nešto slično dogodilo se i s Titom, koji se još juče

nalazio na oltaru, a nakon raspada Jugoslavije često je predmet karikatura. Pokušajmo ga portretisati na Rembrantov način.“ To znači: jakim bojama, onakvog kakav je bio u kompleksnoj stvarnosti XX veka.

U takođe kratkom tekstu posle *Uvoda*, pod naslovom *Titove oči*, Pirjevec je citirao više ličnosti (političara, diplomata, vojnika, pisaca, istoričara) koje su u raznim razdobljima pisale o utisku koji je na njih ostavio Tito svojim fizičkim izgledom, pre svega o onome što su one čitale u njegovim očima. Onima koji Tita pamte samo na oltaru, kao i onima koji ga znaju samo sa karikatura, ili onima koji o njemu ništa ne znaju, istoričar oslobođen krajnosti kaže: „Imajte u vidu da Tito ni na prvi pogled nije jednostavna ličnost. Nemojte ga banalizovati, ako već sami niste banalni.“

Posle pomenuta dva teksta slede poglavlja: *Mladost i srednje godine, Drugi svetski rat, Pobeda, 1945. godina, Trst, Isključenje Jugoslavije iz Informbiroa, Milovan Đilas, Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Mlada garda, Titova starost, Jovanka i ostale, Titova smrt i njegovo političko nasleđe*.

Knjigu zaokružuju: *Izvori i literatura*.

U Jugoslaviji i u svetu napisano je više stotina knjiga o Titu. Pirjevčev *Tito i drugovi* nije samo još jedna knjiga o Titu: to je do sada najkompletnija studija o njemu, uporediva sa velikim istorijskim biografijama vođa ruske revolucije Isaka Dojčera. Takvom je čine izvori na kojima se temelji, pomna rekonstrukcija vremena i prostora koji su bili dati Titu, odnosno jugoslovenskoj komunističkoj eliti; analiza Titove ličnosti, kao ključne ličnosti revolucije, njena idejna i psihološka struktura.

Pirjevec je godinama istraživao u međunarodnim i domaćim arhivima. Proučavao je različite izvore, među kojima prvi izvore diplomatske i obaveštajne provenijencije. Ostvario je uvid u veoma obimnu literaturu. Čitao je Titove savremenike: neprijatelje i saveznike u Drugom svetskom ratu, ideološke protivnike u zemlji i svetu, jeretike i revizioniste u komunističkom

pokretu. Memoaristika u najširem obimu, sa mogućnošću upoređivanja i provere, u Pirjevčevoj studiji ima mesto jedinstvenog i nezaobilaznog izvora. Najzad, Pirjevec je čitao samog Tita, što većina savremenih autora o njemu smatra izlišnim.

U središtu Pirjevčeve rekonstrukcije vremena i prostora jeste jugoslovenska revolucija. Njeni socijalni, nacionalni i politički koreni, ideološke osnove i okviri. Njeni dometi i ograničenja, svetle i tamne strane njenih nosilaca. Njeno prostorno odredište je Kraljevina Jugoslavija, „koja je bila jedna od najzaostalijih država u Evropi“. Socijalni i nacionalni odnosi bili su humus revolucionarne ideologije, čiji je nosilac bila, pre svega, inteligencija. U vreme diktature kralja Aleksandra, ona je dobila organizacioni izraz. U zabranjenoj Komunističkoj partiji kristalimalo se vodeće jezgro revolucije. Uz Tita, koji je bio najiskusniji i jedini povezan sa Moskvom, na višegodišnje robije bili su osuđeni i Milovan Đilas, Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković. Neki od njih bili su izloženi torturi.

U Drugi svetski rat Komunistička partija Jugoslavije ušla je sa programom države na federalnim osnovama i novim socijalnim poretom: „Nema povratka na staro.“ I dok su Kardelj, Kidrič, Pijade bili koncentrisani na izradu normativnih osnova za federalnu državu, Tito je bio koncentrisan na stvaranje oslobodilačke vojske. To je učvrstilo njegov autoritet i kod neprijatelja i kod saveznika u Drugom svetskom ratu. Stvorena u oslobodilačkom ratu, vojska je ostala garant nezavisnosti i dala Titu snagu da se suprotstavi Staljinu 1948. godine. Ona je ostala u rezervi u rešavanju svih koncepcijskih razlika, koje u KP Jugoslavije postoje već od 1952. godine. Kao glavno oružje u odbrani nezavisnosti zemlje pod Titom, ali i kao potencijalno i stvarno oruđe unutrašnjeg jedinstva zemlje, u razrešenju koncepcijskih razlika pod Titom, vojska će bez njega biti glavni činilac razaranja njegovog dela.

Tito je bio i ključni činilac idejne kohezije, garant onih granica do kojih je stigla revolucija. Na tim granicama stajala

je *stara garda*. Istorijska četvorka se krunila ali niko, uključujući i Đilasa, nije ponudio alternativu. Uključujući i *mladu gardu*, kako Prijevec naziva nosioce reformatorskih tendencija u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji početkom sedamdesetih godina prošloga veka. Pirjevčeva studija daje odgovor na pitanje zašto je to tako.

Jugoslovenski socijalizam je bio najhumanija varijanta modela socijalizma koji je proizašao iz ruske revolucije. Ali i on je zadržao organske karakteristike tog modela – državnu svojinu i politički monopol komunističke partije. Moguće je bilo variranje tog modela, što nikako nije beznačajno za generacije koje su u Jugoslaviji proživele drugu polovinu XX veka, ali za suštinsku promenu bilo je potrebno da do sloma dođe u ideološkom epicentru, u Sovjetskom Savezu. To je i istorijski kontekst u kome Pirjevec posmatra Tita. Njegovo veruju bio je socijalizam u kome su interesi pojedinca podređeni interesima zajednice. To je bio njegov kriterij za odnose i prema Istoku i prema Zapadu, i važan motiv njegove nesvrstane politike.

Ukopan u stvarnost, sa snažnim instinktom za bitno, Tito se borio sa vlastitom dogmom i, kao državnik, popuštao pred njom da bi joj se ponovo vratio. „Bilo bi naravno nepravedno“, kaže Jože Pirjevec u zaključku, „završiti priču o njemu tvrdnjom da je Josip Broz Tito – uprkos tridesetpetogodišnjoj diktaturi – bio tiranin, kakav je bio Josif Visarionovič Staljin. Naprotiv, upravo zato što se njegovom tiranstvu odupro i u Jugoslaviji oblikovao 'samoupravni' socijalizam s koliko-toliko ljudskim licem, u sećanju mnogih savremenika ostao je zapisan kao državnik kome dugujemo zahvalnost. Jugoslavija kakvu je ostavio iza sebe u trenutku smrti veoma se razlikovala od one kojom je počeo vladati 1945. godine. Iz centralizovanog staljinističkog režima prešla u tržišni socijalizam, doživela brzu industrijalizaciju, koja je širokom sloju stanovništva zagarantovala stalan rast životnog standarda – iako na račun pozajmljenog novca. Premda je SKJ ostajao na vlasti, samoupravni sistem

je garantovao barem na lokalnom nivou popriličnu mogućnost uticaja na političko odlučivanje. Opozicija bilo kakve vrste bila je, doduše, još zabranjena, ali književna produkcija nije više bila podvrgnuta preventivnoj cenzuri, a još je važnija bila činjenica da su granice bile širom otvorene. Ne samo za ljude nego i za ideje.“

To je proizašlo kao rezultat iz sukoba Tita i Staljina. Po nepodeljenom mišljenju *drugova*, sukob je bio Titovo delo. Staljinovom kultu suprotstavljan je Titov kult, u čijem su stvaranju svi učestvovali: on sam, *drugovi*, vojska i partija, mase. Snagu mu je davala država izborena u oslobodilačkom ratu i revoluciji: Tito nije bio Staljinov nameštenik koga su na vlasti održavale sovjetske trupe. Pravo na sopstveni put u socijalizam kao jedan isti cilj bilo je ideološko obrazloženje borbe za nezavisnost zemlje. I, dakako, za vlast sopstvene partije. Ali i neosvešćeni početak razlaganja komunističke ideologije. Tito iz te ideologije nije izašao do kraja života. On je od Zapada primao ekonomsku i vojnu pomoć ali ne i, kako je govorio, ideje i načela. Ali je zbog sukoba sa Staljinom bio upoređivan sa Martinom Luterom i Henrijem VIII. Zato u njegovoj ličnosti, u osamljenosti na kraju, bez *drugova* i žene, u dvorskoj atmosferi, sa ljudima od kojih svako, ne birajući sredstva, hoće da postane *novi Tito*, ima i tragike. To je sudbina vođa svih revolucija: francuske, ruske, kineske, jugoslovenske. Jože Pirjevec je istoričar koji to zna.

Latinka Perović
Septembra 2011.

UVOD

„Trebalo poželeti da ljudi koji se nalaze na čelu stranaka, pokreta – bilo pre revolucije [...] bilo za vreme revolucije – budu prikazani odlučnim Rembrantovim bojama, takvi kakvi stvarno jesu. Međutim, nijedan poznati prikaz tih osoba ne predstavlja ih onakvima kakve su bile, već na postoljima, s oreolom oko glave. Na takvim idealizovanim rafaellovskim portretima poništena je svaka originalnost prikaza.“¹ Napisali su to Marks i Engels. Bili su optimisti koji nisu mogli zamisliti da revolucija koju su najavljivali može i propasti, a njeni nosioci završiti na stubu srama. Nešto slično dogodilo se i s Titom, koji se još do juče nalazio na oltaru, a nakon raspada Jugoslavije često je bio predmet karikatura. Pokušajmo ga portretisati na Rembrantov način.

¹ K. Marx i F. Engels, *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*, Viertes Heft, april 1850.

TITOVE OČI

Od trenutka kada je svojim ponosnim i smelim nastupom pred sudom u Zagrebu, gde je zbog komunističke delatnosti krajem 1928. godine osuđen na kaznu strogog zatvora, ušao u istoriju, Tito je svojim izražajnim očima izazivao pažnju savremenika. Reporter lista *Novosti* tom prilikom ga je opisao ovim rečima: „Njegovo lice ima nešto od onih fizionomija koje potsjećaju na čelik. Svijetlim očima gleda preko cvikera vrlo hladno, ali energično i mirno.“²

Miroslav Krleža, pesnik, pisac, hroničar hrvatske i jugoslovenske provincije, 1937. godine u kratkom eseju pod naslovom *Titov povratak* ovako se priseća: „Sjedim u sumrak u svojoj sobi i posmatram oblake. Kako ih visoko nad gradom nosi vjetar sa zapada [...] U toj tišini kod ulaznih vrata zazvoni zvono. Nemirna zvonjava u praznim, neosvijetljenim sobama uvek sa sobom nosi zlu slutnju praznovjerne nesigurnosti. [...] Dižem se, prolazim kroz stan, otvaram prva, potom i druga vrata,

² V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I, *Mladost, Spektar, Liburnija*, Zagreb, Rijeka, 1980–1984, str. 164; P. J. Marković, *Titova komunikaciona strategija kao politički činilac, Tito – viđenja i tumačenja*, INS, Beograd, 2011, str. 650.

palim svjetlo u predsoblju, škljoca patentna brava, a ispred staklenih vrata stoji stranac. [...] Nakon devet godina Tito se pojavio ispred ovih staklenih vrata poput sjene iz davno minulih dana i u prvi mi se mah učinilo da se nije puno promijenio, a opet: promijenio se jako, štoviše, posve se promijenio. [...] Šest godina Lepoglave i tri godine inozemstva s njegova su lica izbrisale onaj izraz naivne i neposredne vedrine i umjesto nasmijanog mladog čovjeka tu je stajao ozbiljan, tih stranac, kojemu kroz stakla njegova cvikera oči iza naočala blistaju tamno, skoro strogo.“

S tim novim-starim poznanikom Krleža se u razgovoru zadržao skoro do jutra i saznao štošta o njegovom burnom životu i prevratničkim idejama. Tito mu je pričao i o čežnji za domovinom, koja ga je nakon povratka iz Moskve jedne noći odvela u rodni Kumrovec, iako je bilo jasno da mnogo rizikuje jer je živio u ilegali. Otišao je do kuće svog oca i učinilo mu se da se u tom zabačenom kraju, uprkos velikim promenama koje su promenile svet, otkako je zadnji put bio onde ništa nije dogodilo. „U tihom zaključnom časku tog lirskog monologa Titov glas je promijenio boju, njegove svijetlomodne golubinjke oči stopile su se s tamnoplavim, metalnim odsjajem naočala i potamnjele poput crnila. Dobrohotna, mekana igra usnica ukrutila se u prkosno tvrdu, kao kamenom isklesanu oštru crtu i u onom se pogledu, u onom glasu pojavio nekakav neodređen, ali sugestivan izraz, pun bola i nemira. 'Kumrovec hrče, Bog ga blagoslovio, ta do kada će kod nas sve hrkati?', pitao je Tito bijesno, skoro živčano, onim nasilnim tonom kojim u našem jeziku s neba skidaju sva božanstva višeg i nižeg ranga.“³

Titove oči su očarale i Milovana Đilasa kada se s njim sreo prvi put: „To je bio čovek srednjeg rasta, dosta snažan, mršav.

³ Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb (NSK), Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, „A“ 310; Louis Adamič, *Orel in korenine*, Državna založba Slovenija, Ljubljana, 1981, str. 442–447.

Lice mu je bilo tvrdo, mirno, ali dosta nežno, oči plave, ali isto-
vremeno i blage.⁴ Imao je neodoljiv prirodni šarm. „Smešak bi
mu obasjao lice, a smejale su mu se i oči“, kaže drugi poznanik
iz mladih dana, Vlatko Velebit.⁵ Josip Kopinič, koji je s Titom
istovremeno intenzivno sarađivao, mislio je da su Titove oči
bile „tople, plave“, a jedna poznanica iz mladosti da su „poput
nezaboravka“.⁶ Gojko Nikoliš, Srbin iz Hrvatske, lekar i španski
borac, u novembru 1941. godine u svom dnevniku je ovako
opisao svoj prvi susret s Titom: „Tita sam našao sledećeg dana u
prostranoj i jednostavno nameštenoj sobi [...] Nakon pozdrava
i raporta obuhvatio sam tog čoveka jednim pogledom i u nje-
mu smesta uhvatio određene crte, u njemu, koji je upravljao
sudbinom naše borbe, koju smo tako dugo iščekivali. Najpre
sam video plave, donekle zamagljene oči, potom do u detalj
isklesano lice; lice idealnog klasno svesnog radnika, proletera.
Kao da je skinut s neke ruske slike iz doba proletkulta.“⁷

No Tito nije umeo da očara samo svoje sledbenike, koji su
mu se ionako divili. Vođa britanske misije u Vrhovnom štabu
o utisku koji je na njega ostavio prilikom susreta 1943. godine
napisao je ovo: „Što se tiče spoljne pojave, Tito je impozantna
ličnost: ima 52 godine, snažne je građe, kosa – čeličnosive
boje. Njegovo pravilno lice, kao isklesano iz kamena, ozbiljno
je i jako preplanulo, bore – bespogovorno odlučne. Pogledu
njegovih svetloplavih očiju ništa ne ostaje skriveno. U njemu
je skupljena energija tigra koji se sprema na skok.“⁸ I na bri-
tanskog zapovednika na Visu, koji je leta 1944. više puta sreo

⁴ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 233.

⁵ Velebit, *Svjedok historije* (razgovore vodila i knjigu priredila Mira Šušvar), *Razlog*, Zagreb, 2001.

⁶ V. Cenčić, *Enigma Kopinič*, I, *Rad*, Beograd, 1983, str. 138.

⁷ G. Nikoliš, *Korijen, stablo, pavetina: memoari, Liber*, Zagreb, 1981, str. 335.

⁸ Ю. С. Гиренко, *Сталин – Тито, Издательство политической литературы*, Москва, 1991, str. 164; F. Maclean, *Josip Broz Tito: a pictorial biography*, McGraw-Hill, New York, 1980, str. 76–80.

Tita dok je boravio na tom jadranskom ostrvu, ostavilo je utisak njegovo ozbiljno lice, pri čemu nije zaboravio njegov „blistav osmeh koji bi mu obasjao lice i upalio iskre u očima“.⁹ Čak su i ironičnog i samozaljubljenog čoveka kakav je bio Vinston Čerčil oduševile njegove „plave, iskrene slovenske oči“.¹⁰ U istom je smislu intoniran i komentar bivšeg hrvatskog bana Ivana Šubašića kada je juna 1944. godine pregovarao s Titom o saradnji Kraljevske vlade u izbeglištvu i Narodnooslobodilačkog pokreta. Domobranskom pukovniku Ivanu Babiću naivno je priznao: „Imao sam dugačak razgovor s Titom, kao Hrvat s Hrvatom. Imam povjerenje u njega i mene njegove modre zagorske oči ne mogu zavarati.“¹¹ Slovenački diplomata Izidor Cankar, koji se s Titom sreo leta 1944. godine, bio je istog mišljenja. U pismu poslaniku pri jugoslovenskoj vladi u izbeglištvu, Ralfu Stivensonu, govorio je o njemu kao o „zdepastom seljaku bistrih očiju koji je u stanju misliti svojom glavom“, koji je „iskren“ i „demokrata“.¹² Povoljan je i portret koji je o Titu u vreme sukoba sa Staljinom nacrtao njegov biograf Vladimir Dedijer. Tvrdio je da ga je teško tačno opisati: „Čini mi se najviše zbog toga što se na tom licu nekako čudno meša odlučnost, a u isti mah blagost, koja naročito izbija iz njegovog osmeha i plavih, prodornih očiju.“¹³

„Nije imao strog pogled kakav ima inače na fotografijama; moje lice je zablesnuo nekakav svež, plav odsjaj planinskih voda i naterao me da pognem bradu poput deteta“, sećao se svog susreta s Titom u pedesetim godinama na jednoj istarskoj manifestaciji tada mladi Fulvio Tomica, budući istarsko-tršćanski

⁹ J. Ridley, *Tito, A Biography*, Constable, London, 1994, str. 242.

¹⁰ S. Dabčević Kučar, '71, *Hrvatski snovi i stvarnost*, II, Interpublic, Zagreb, 1997, str. 837.

¹¹ N. Kisić Kolanović, *Hebrang. Iluzije i otrežnjenja*, Institut za savremenu povijest, Biblioteka *Hrvatska povjesnica*, Zagreb, 1996, str. 101.

¹² A. Bajt, *Bermanov dosje, Mladinska knjiga*, Ljubljana, 1999, str. 913.

¹³ V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 259.

pisac.¹⁴ Zapadnonemački poslanik je pak prilikom svog prvog prijema kod Tita u vili *Bled* 1951. godine naglasio da ne liči na Hermana Geringa, Hilterovog ministra vazduhoplovstva, kao što su govorili zli jezici: „Iako samo srednjeg rasta, nije korpulentan, nego tek vrlo snažan, kao istesan iz jednog komada. Lice je ozbiljno i nimalo podbulo, vrlo energično, ali ne i brutalno. Najuočljivije su svetloplave oči, koje zbog njegovog tena preplanulog na brionskom suncu izgledaju još jasnije.“¹⁵

Deset godina kasnije, u vreme putovanja Afrikom, Titove oči su očarale, ali i uznemirile srpskog romanopisca Dobricu Ćosića, koji ga je pratio na putu. „Bogata izražajnost lica“, zapisao je o njemu. „Čas sentimentalno, zamišljeno, introvertno; čas preteće, strogo i opasno; čas vedro i dobroćudno. Ponekad, kao da drema ili za nečim žali. Pa blesne pretnja u zelenkastim očima, prkos, samouverenost. Ne pokazuje umor i godine. Nisam ni na jednom čoveku video takve oči.“¹⁶ No u kasnoj starosti predsednikove oči više nisu bile tako zavodljive. Savka Dabčević Kučar, kojoj je u maju 1971. godine nudio mesto predsednice savezne vlade, piše da je ponudu odbila jer je bila uverena kako želi da je skloni iz Zagreba i politički oslabi: „Gledala sam ga u modre vodenaste oči koje su me čvrsto promatrale, napola radoznalo, napola ozbiljno.“¹⁷

Istovremeno se kod Tita nalazila i francuska delegacija s premijerom Šaban-Delmaom na čelu. Ežen de la Furnije, jedan od članova delegacije, svoje utiske o susretu s maršalom sažeo je tvrdeći da je tek star i kako to nije moguće ne primetiti. „Još se čini da je u dobroj fizičkoj kondiciji, živahnog smisla za humor, jeo je, pio, i bio u svakom trenutku spreman na šalu,

¹⁴ F. Tomizza, *Bolje življenje, Založba Lipa*, Koper, 1981, str. 277.

¹⁵ Politisches Archiv, Berlin (PA), B 11, svezak 263, 1, str. 41.

¹⁶ D. Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, F. Višnjić, Beograd, 2001, str. 175.

¹⁷ S. Dabčević Kučar, '71, *Hrvatski snovi i stvarnost*, II, *Interpublic*, Zagreb, 1997, str. 621.

poput Gargantue. No, kao što se to događa starim ljudima, nagingjao je i tome da zaboravlja ili da se ponavlja i pomalo gubi. [...] Kao svi komunisti starije generacije, imao je nemirne oči. Prvo bi gledao dole ili mimo sagovornika. No s vremena na vreme uputio bi vam neposredan pogled, a ja 'ne bih želeo biti neprijatelj čoveku s takvim očima'.¹⁸

O tome da je Tito kao stari konspirator izbegavao direktni kontakt očima sa sagovornikom izveštava i Marko Vrhunec, šef njegovog kabineta u prvoj polovini sedamdesetih godina: „Imao je oštar pogled kojim je čoveka samo okrznuo, ali ga nije pogledao u oči. Ruku je stisnuo lagano i usput.“¹⁹ No prvi koji je progovorio o opasnosti Titovog pogleda bio je Luj Adamič, američki pisac slovenačkog porekla, koji se u domovinu vratio 1949. godine kako bi se sam uverio šta se nakon sukoba između Staljina i Tita onde zapravo događa. Kao što izveštava u svojoj opširnoj knjizi *Orel in korenine*, koja je nastala kao rezultat tog iskustva, više puta je imao priliku razgovarati s Titom. Ukupno čak trideset sati. S njim je uspostavio drugarski odnos, koji mu je dopuštao da mu kaže štošta što mu se niko u njegovoj okolini inače ne bi usudio reći. Tako, na primer, nije skrivao svoj kritički odnos prema njegovom „napoleonizmu“ i opsesnutosti uniformama. Nakon jednog političkog zasedanja, koje se pretvorilo u pravu apoteozu, Adamič nije krio svoju suzdržanost. Kada je maršal odlazio, primetio je da ga pisac posmatra: „Iznenada je blesnuvši (čeličnoplavim) očima – a taj blesak nije bio samo prpošan – rekao: 'Znate, gospodine Adamiču, slučajno sam vrhovni zapovednik oružanih snaga.' To je, dakle, bio njegov odgovor na moju kritiku njegove maršalske uniforme.“²⁰

A za kraj i utisak Henrija Kisindžera, državnog sekretara američkog predsednika Niksona: Tito je bio čovek „čije se oči

¹⁸ The National Archives, London (TNA), FCO 28/1641/ENU 3/312/1.

¹⁹ M. Vrhunec, *Josip Broz Tito. Osebnost – storitve – titoizem. Pričevanje*, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana, 2009, str. 11.

²⁰ L. Adamič, op. cit., str. 120, 124.

nisu uvek smešile zajedno s njegovim licem“.²¹ Je li znao da su to govorili i o Staljinu?²² Staljin je, možda zato što su ličili, tu Titovu osobinu odmah uočio. Prilikom jednog od prvih susreta u septembru/oktobru 1944. godine rekao mu je: „Kako vi to imate oči kao ris? To nije dobro. Treba očima da se smežete. A onda nožem u plećku.“²³ A u vreme informbirovskog sukoba predsednik tršćanskih Slovenaca nakon službene posete maršalu kazao je: „S Titom nema šale. Ima oči kao u guje.“ Opasnost Titovih očiju primetio je i srpski komunista dogmatskog i nacionalističkog kova Blagoje Nešković. Kada je nakon raskola sa Staljinom početkom pedesetih godina maršal u razgovoru s američkim državnim sekretarom Fosterom Dalesom izjavio kako bi se u slučaju rata borio protiv Rusa na strani Zapada, Nešković se usudio da mu protivreči tvrdeći kako Srbi to ne bi učinili. Budući da mu je prigovorio kako tako nešto ne može izjavljivati na svoju ruku bez dogovora s vođstvom Partije, Tito je pobesneo: „Njegove oči divlje mačke zablesnule su divljačkom mržnjom. [...] 'Ja odgovaram za Jugoslaviju! Ja u njoj odlučujem!'“²⁴

²¹ H. Kissinger, *The White House Years*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1979, str. 928.

²² V. Vlahović, *Strogo pov., 1955–1958*, Neobjavljeni rukopis, IŠ, Beograd, 1998, str. 58.

²³ D. Čosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, op. cit., str. 177.

²⁴ *Ibidem*. str. 317.

MLADOST I SREDNJE GODINE

Josip Broz Tito rodio se 7. maja 1892. godine (o datumu svog rođenja navodio je različite podatke)²⁵ kao podanik Franje Josifa I u zagorskom selu Kumrovcu na granici između Hrvatske i Štajerske. Iako su se ove dve upravne jedinice nalazile u okviru Austrougarske, između njih je postojala razlika; naime, prva je bila u sastavu zemalja Krune Svetog Stefana, a potonja je bila nasledna zemlja habzburške dinastije. Franjo Josif u Beču je bio car, a u Budimpešti kralj, što nije bilo samo formalnog karaktera, pogotovo ne od 1866. godine, kada su se na područjima kojima je vladao oblikovale dve države koje su imale malo toga zajedničkog osim njega samog i tri ključna ministarstva: ministarstva vojske, finansija i spoljnih poslova. Dok se austrijska polovina lagano ali uporno modernizovala u ritmu industrijske revolucije, mađarska polovina se nalazila u škripcu konzervativne feudalne klase koja nije imala sluha za nacionalna i socijalna pitanja. Da se Josip Broz rodio i odrastao samo nekoliko

²⁵ V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 137; P. Simić, *Tito, skrivnost stoletja, Jugoslovanski predsednik v novi Luči, Orbis*, Ljubljana, 2009. str. 19; Z. Despot, *Tito. Strogo poverljivo*. Arhivski dokumenti, *Službeni glasnik*, Beograd, 2010, str. 15, 39; J. Ridley, op. cit., str. 42, 43.

kilometara dalje od svog sela, u dolini reke Bistrice, u domu majke Marije, koja je bila Slovenka, njegova sudbina bi verovatno bila drugačija. Zbog široko razgranate mreže Katoličke crkve u Ljubljanskoj biskupiji, domaći župnik bi sigurno ubrzo primetio njegovu nadarenost i najverovatnije ga poslao na studije u Biskupske zavode u glavni grad Kranjske. Odatle bi mu se, ako bi uspeo izbeći svešteničko „zvanje“ (njegova pobožna majka se nadala da će postati župnik), otvarao put u semenište i teološki fakultet ili na univerzitet. No budući da se rodio i odrastao u Zagorju, gde hrvatska Katolička crkva nije bila tako dobro organizovana kao u Kranjskoj, za njegovo vaspitanje se niko nije zaista pobrinuo. Završio je samo četiri razreda osnovne škole i nekoliko razreda pripremne škole. Osim toga, kao dvanaestogodišnjeg ministranta, domaći župnik, pijanac, zbog nespretnosti kod svlačenja misne odore pljusnuo ga je i izgrdio, što mu je Joža vrlo zameralo: „Nedeljom sam doduše još odlazio na misu jer je majka tako željela, no mislim da sam tada s Crkvom raskrstio.“²⁶ Kako je bio iz porodice koja nije spadala među najsiromašnije u selu, ali je ubrzo otišla „na doboš“ i bila je blagoslovena s čak petnaestoro dece – od kojih je osmoro rano umrlo – morao je već na pragu puberteta trbuhom za kruhom.²⁷ Otac Franjo, čovek slabog karaktera – „crn poput vraga“ – propio se, pa je bio prisiljen prodati i ono malo zemlje koju je posedovao.²⁸ O njemu nije rado pričao, a ni o seljacima

²⁶ V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 136, 221, 226; E. Kocbek, *Dnevnik 1949, Cankarjeva založba*, Ljubljana, 1999, str. 226, Louis Adamič, op. cit., str. 322, 323.

²⁷ M. Đilas, *Tito. Eine kritische Biographie*, Molden, Wien, 1980, str. 31, 39; V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, str. 21; *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 151. Prema drugim izvorima Franjo i Marija Broz imali su desetoro dece, vidi P. Simić, op. cit., str. 26.

²⁸ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 20; *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 51; Arhiv Slovenije, Ljubljana, (AS), L. Šentjunc 1539; tehnička jedinica (t. j.) 40, *O ocu Franji*.

svog rodnog Zagorja nije imao najbolje mišljenje. „Oni koji se s vama ne slažu“, pričao je mnogo godina kasnije, „stoje sa strane, šesir spušten na čelo, a ruke u džepovima. Veoma su pasivni i neinteligentni.“²⁹ S druge strane, od detinjstva je slušao o seljačkim bunama, koje su njegove krajeve zahvatile u drugoj polovini 16. veka, i o tragičnoj smrti Matije Gupca i njegovih sledbenika nakon poraza 1573. godine. Zato nije bilo slučajno što je u njegovoj radnoj sobi u Beogradu visila velika slika Krste Hegedušića koja je prikazivala pobunjene seljake u bici kod Stubice.³⁰

Najpre je hteo da postane krojač, jer su ga privlačila lepa odela, ali seoski učitelj je mislio da je nemiran dečak i da ne bi bio pogodan za takvo sedeće zanimanje. Zato se zaposlio u nekoj gostionici u Sisku – taj posao je izabrao zato što su kono-bari u njegovim očima bili elegantni – no ubrzo ga je napustio pa je kao bravarski šegrt otišao da radi u neku mehaničarsku radionicu. Bio je nemirnog duha: tek što je 1910. izučio zanat, već je nekoliko puta promenio radno mesto, u Hrvatskoj, u Kranjskoj, u Češkoj, u Bavarskoj, u Ruru i u Austriji. Razmišljao je i o tome da se iseli u Ameriku, ali stigao je samo do Trsta, gde bi se loše proveo da nisu lokalne socijaldemokrate siromasima poput njega omogućili ishranu u javnoj kuhinji.³¹ U Zagrebu se 1910. godine učlanio u Savez socijalističke omladine, što je značilo da je automatski postao član Socijaldemokratske

²⁹ Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ), 837, KPR, IV-5-b, K 49, Beleška J. Vilfana o razmišljanjima Tita o seljacima Užičkog kraja i onima iz Zagorja, 20. 11. 1953. No nekoliko godina kasnije bio je drugog mišljenja: „Zagorci su bistri, neposredni, preki. Vole sve u lice“, D. Čosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, op. cit., str. 203.

³⁰ J. Ridley, op. cit., str. 48; I. Krajačić Stevo, *Resnica mora zmagati, Dnevnik*, 11. 11. 1984.

³¹ V. Dedijer, *Novi prilozii*, II, op. cit., str. 219–231; L. Adamič, op. cit., str. 330, 331.

stranke.³² „Naša mladost“, sećao se njegov savremenik Miroslav Krleža, „odvijala se u onim beznadno dosadnim i sivim ulicama zagrebačkog Donjeg grada [...] gdje su krčme bijedne i smrdljive, štacuni miriše na brašno i bakalar kao u najzabačenijoj provinciji, a u pustim dvokatnim kućama stanuju loše plaćeni sivi činovnici nekog sivog i dosadnog Carstva na samrtnoj postelji.“³³

U jesen 1912. godine pozvan je u vojsku, gde se ubrzo popeo do čina narednika-vodnika u puku. S dvadeset i jednom godinom bio je jedan od najmlađih podoficira u carsko-kraljevskoj vojsci.³⁴ Kao bivši soko, bio je dobar gimnastičar, odličan jahač, skijaš i mačevalac. Po sopstvenom mišljenju, nije dobio zlatnu već samo srebrnu medalju u toj disciplini na takmičenju koje je vojska organizovala u Budimpešti samo zato što je bio Hrvat, a njegov protivnik je bio plemićkog porekla.³⁵ Prema Austrougarskoj ni u kasnijim godinama nije gajio neprijateljska osećanja, jer ju je smatrao uređenom državom, iako se već tada oduševljavao jugoslovenskom idejom. Kada se jednom u razgovoru povela reč o crnogorskom kralju Nikoli, koga je Milovan Đilas prezirno nazvao operetskim likom, Tito se usprotivio: „Ah, ne. Nama mladima bio je simpatičan – bio je hrabar, rodoljub, Jugosloven...“³⁶ Istovremeno je do kraja života ostao vezan za svoju užu domovinu. Koje je narodnosti, saznao je prvi put kad je imao četiri godine od svog dede Martina Javeršeka, kod koga je u selu Podsredi boravio u predškolskim danima, kada je ovaj pokušao da ga uveri da siđe s kruške na koju se popeo: „Dođi

³² V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 42, 46.

³³ M. Krleža, *Moji susreti s Titom*, *Večernji list*, 23. 5. 1972, str. 4.

³⁴ J. Ridley, op. cit., op. cit., str. 59; L. Adamič, op. cit., str. 337.

³⁵ M. Đilas, *Tito*, op. cit., str. 234; V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 58; *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 48; AJ, 837, KPR, IV-5-b, K 49, *Podaci o Titovom boravku u Austriji*; J. Ridley, op. cit., str. 59.

³⁶ M. Đilas, *Tito*, op. cit., str. 337; V. Adamović, *Tri diktatora Staljin, Hitler, Tito. Psihopolitička paralela*, Informatika, Beograd, 2008, str. 509.

dole, ti mali Hrvat...³⁷ Godine 1971. u vreme najžešćeg sukoba sa zagrebačkim „liberalima“, koji su po njegovom mišljenju previše popuštali domaćim nacionalistima, već pomalo pripit, rekao je Savki Dabčević Kučar, predsednici CKH: „Vi zapravo mislite da ja nemam nikakav nacionalni osjećaj, da se ja uopšte ne osjećam Hrvatom, da sam kao mlad proleter otišao u svijet i da mi je proleterski internacionalizam istisnuo svaki nacionalni osjećaj. Ja jesam i internacionalist, jer mi smo komunisti i svi moramo biti i internacionalisti! Ali ja sam i Hrvat!“³⁸

Kada je krajem jula 1914. godine izbio Prvi svetski rat, njegov puk su uputili najpre na srpski front na Drini, gde je od avgusta do decembra služio kao narednik 25. domobranskog pešačkog puka, a kasnije u Karpate na ruski front. Još pre toga su ga u Petrovaradinu blizu Novog Sada na nekoliko dana bacili u zatvor pod optužbom za antiratno huškanje, što je sam kasnije proglasio greškom vojnih vlasti.³⁹ U teškim borbama protiv Rusa u istočnoj Galiciji, gde je dospao februara 1915. godine, istakao se kao komandant izvidnice i bio čak predložen za odlikovanje. „U noći između 17. i 18. marta 1915, kao komandant pešadijske patrole (od četiri čoveka) izvršio je prepad na jednu neprijateljsku poljsku stražu u Starim Kšivotulama, zarobio svu (jedanaest Rusa) i doveo u svoju trupu“, navodi se u dokumentu koji se odnosi na taj događaj. „Ovaj podoficir se javlja uvek dobrovoljno pri svakom opasnom poduhvatu kao komandir patrole i učinio je već više puta dosta nereda u neprijateljskim redovima.“⁴⁰ Za taj uspeh je dobio znatnu svotu novca, jer je komanda plaćala pet kruna za neprijateljsku pušku.⁴¹ No pre

³⁷ F. Šetinc, *Zbogom Jugoslavija, Državna založba Slovenije*, Ljubljana, 1993, str. 221.

³⁸ S. Dabčević Kučar, '71, II, op. cit., str. 666.

³⁹ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 43, 245, 246; J. Ridley, op. cit., str. 62, 63.

⁴⁰ V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 61.

⁴¹ D. Čosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, op. cit., str. 200.

nego što je Broz stigao da primi „malu srebrnu medalju za hrabrost“,⁴² na sam Uskrs je u Bukovini teško ranjen u sukobu s Čerkezima, pripadnicima Divlje divizije, poznatim po okrutnosti. Taj sudbonosni događaj koji se zbio u blizini mesta Okna odvijao se ovako: njegov vod je najpre naišao na Ruse koji su kretali u napad. No Broz je svojim podređenima zapovedio da ne pucaju jer se hteo predati. Ali nakon Rusa navalili su Čerkezi i opkolili njegovu jedinicu. „Nismo bili ni primijetili dolazak Čerkeza. Čerkezi su se naprosto sjurili u naše rovove.“ Iako je podigao ruke uvis, jedan ga je napao dvometarskim kopljem, a on se branio samo bajonetom. Kako je bio izvrstan mačevalac, mogao ga je i ubiti, ali nije hteo. Tada mu je neko na velikom šarcu zabio koplje u levu lopaticu. „Kada sam se okrenuo, vidio sam iskešeno lice drugog Čerkeza i ogromne crne oči s jakim obrvama.“⁴³ Pao je. Zadnje što je video bio je ruski vojnik koji se bacio na Čerkeza kad je ovaj hteo da mu zada smrtni udarac. Zarobljen je zajedno sa svojim bataljonom, a verovatno je preživio jer su mu nakon sukoba lokalne *бабушке* pružile prvu pomoć. K svesti je došao tek u bolnici.⁴⁴

Dok je njegovo ime stavljeno na popis gubitaka koje je pretrpela carsko-kraljevska vojska između 10. i 12. aprila 1915,⁴⁵ u životu mu se otvorilo novo poglavlje. Našao se u mnoštvu od dva miliona austrougarskih *военнопленных*, koje su Rusi rasporedili u logore razbacane po celom velikom carstvu. Najpre se skoro godinu dana, od maja 1915. godine do marta 1916. godine, lečio u nekoj improvizovanoj bolnici Uspenskog

⁴² Ili čak dve. Vidi Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории, Москва (РЦХИДНИ), Fond 495, o. 74, d. 586, str. 8.

⁴³ Ю. С. Гиренко, op. cit., str 18; L. Adamič, op. cit., str. 337.

⁴⁴ V. Dedijer, *Novi prilozi*; I, op. cit., str. 63; V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 54; D. Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, op. cit., str. 193.

⁴⁵ AJ, 838, LF II-10/2. Fotokopije delova spiskova o nestalima u I svetском ratu.

manastira u mestu Svijažsku na Volgi (Kazanska gubernija), a potom je bio premešten u logor u blizini grada Alatira na reci Suri kod Čuvaša. Tamo je upoznao kćerku nekog lekara i njenu prijateljicu koje su posećivale ratne zarobljenike i bolesnicima činile sitne usluge. Pozajmljivale su mu knjige koje su imale kod kuće i više puta ga pozivale u goste: „Stalno su me gurale da sviram (klavir).“ Tako je naučio i to.⁴⁶ Uprkos tome što se mogao spasti iz zarobljeništva da je pristao da pristupi dobrovoljačkom korpusu u koji su Srbi regrutovali „zemljake“ iz Austrougarske za front u Dobrudži, zajedno sa sedamdeset drugova usprotivio se i odbio da se vrati u borbu. Budući da je bio podoficir, prema Ženevskoj konvenciji navodno ga vlasti nisu smele iskorišćavati za rad. Međutim, javio se dobrovoljno, pa su ga poslali nekom kulaku u selo Kalasevo u blizini grada Ardatova u Simbirskoj guberniji, gde je radio kao mehaničar u parnom mlinu. U jesen 1916. godine s drugim ratnim zarobljenicima premestili su ga na Ural, u grad Kungur, nedaleko od Jekaterinburga. Tamo je radio na železničkoj pruzi kao prevodilac i „stariji“ zarobljenik, dakle kao nadglednik. U maju 1917. godine poslali su ga dalje na malu železničku stanicu Ergač u blizini Perma. Kako je tamo došao u sukob sa zapovednikom logora, bio je dvaput zatvaran i žestoko pretučen, a to ga je navelo na beg. Trojica kozaka tako su ga, naime, „izlupala knutama“ da je udarce pamtio ceo život.⁴⁷ U haosu nakon Februarske revolucije, leta 1917. godine, pobjegao je iz logora pa se uglavnom pešice doskitao do Petrograda, u nadi da će naći posao u Putilovljevoj fabrici, gde je za dva ili tri dana zaista uspeo da se zaposli. Čak je imao priliku da sluša Lenjina na

⁴⁶ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 64; *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 609; AS, Dedijer 1979 (AS, Dedijer) tehnička jedinica (t. j.) 215, G. Vlahov, *Život u Belom dvoru*, feljton, str. 83; L. Adamič, op. cit., str. 338.

⁴⁷ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 65, 66; *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 50; Ю. С. Гиренко, op. cit., str. 18; J. Ridley, op. cit., str. 65; L. Adamič, op. cit., str. 339, 340.

mitingu i vidi pisca Maksima Gorkog. Prema Lenjinu je čitavog života gajio duboko poštovanje, o čemu svedoči činjenica da je u godinama dok je bio na vlasti na radnom stolu u Beogradu držao njegovu fotografiju, a na ormaru njegovo malo poprsje.⁴⁸ Kada je 13. jula došlo do demonstracija u kojima su boljševici pokušali da preuzmu vlast, u njima je i sam učestvovao, a pošto su ih ugušili, uverio se da je revolucija propala. Samo slučaju je mogao zahvaliti što ga nije pokosio rafal iz mitraljeza jednog od policajaca koji su se po nalogu A. F. Kerenskog sukobili sa grupama demonstiranata. Najpre se krio pod mostovima na Nevi, potom je pobjegao u Finsku, koja je kao autonomna pokrajina bila deo Ruskog carstva. Dočuo je da onde treba da se dogodi nešto presudno. U blizini Ulenburga uhapšen je, a kako nije znao finski, smatrali su ga „opasnim boljševikom“. Konačno je policiju uverio da je austrijski ratni zarobljenik pa su ga pustili na slobodu. Vratio se u Petrograd, gde je opet uhapšen i na tri nedelje zatvoren u tamnice Petropavlovske tvrđave.⁴⁹ Ko ih poznaje, ne može posumnjati da je osetio olakšanje kada su otkrili da je *военнопленный* pa su ga prognali na Ural. Međutim, još pre nego što je stigao u Kungur, uspeo je da pobjegne u Sibir. Skočio je s voza za deportovane i, uprkos tome što su ga progonili policajci, uspeo je da pobjegne. Ukrcao se na putnički voz, bez novca i vozne karte, za šta kondukter nije mario. Bilo je to dan pošto je Lenjin došao na vlast. Stigao je u Omsk, gde se pridružio međunarodnoj Crvenoj gardi u kojoj je kao stražar i mehaničar služio od kasne jeseni 1917. godine do leta 1918. godine, kada još nije bilo jasno hoće li u građanskom ratu koji je izbio u Rusiji pobediti crveni ili beli. U selu Mihajlovki u blizini Omska, gde je ponovo radio u parnom mlinu, upoznao je jedva trinaestogodišnju Pelagiju D. Belousovu, s kojom je

⁴⁸ J. Ridley, op. cit., str. 320.

⁴⁹ V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 50; D. Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, op. cit., str. 185.

sklopio prvu od svojih pet bračnih veza. Nijedna od njih nije se završila srećno.⁵⁰

Godine 1918. podneo je molbu za sovjetsko državljanstvo i članstvo u Komunističkoj partiji, ali nije sasvim jasno jesu li mu odobrili molbu za državljanstvo. Što se Partije tiče, iz dokumenata Kominterne znamo da nije postao njen član jer tada još nije postojala jugoslovenska sekcija. U svakom slučaju, u Omsku nije pristupio internacionalnoj brigadi Crvene garde da bi postao „vojnika revolucije“, kako se kasnije navodilo u njegovoj hagiografiji. Kao što je sam potvrdio, bio je preslab da ode na front, jer je zbog rane još uvek pljuvao krv. Takođe se čini da boljševičke vlasti u borbe protiv „belih“ nisu htele da ubace njegovu jedinicu, pod izgovorom da je korisnija u Omsku.⁵¹ Sibirski centar je, doduše, ubrzo zaposela Bela garda Aleksandra V. Kolčaka, koja je započela sistematski lov na protivnike, odnosno dezertere. Od „belih“ i njihovog terora, a u prvom redu od preteće prisilne mobilizacije u čehoslovačku ili srpsku legiju koje su stale na stranu kontrarevolucije, pobjegao je u kirgiski „aul“ (selo) pedeset ili osamdeset kilometara udaljen od Omska. Tamo je opet radio kao mehaničar u parnom mlinu bogatog seljaka Isaija Džaksenbajeva, uveren da je na sigurnom. No Česi su zaposeli i ove zabačene krajeve i pokušali da ga uhapsu. Budući da je održavao veze s komunistima iz Omska, loše mu se pisalo. Nije jasno je li ga Džaksenbajev sakrio ili su tamošnji seljaci među kojima je agitovao za sovjetsku vlast svedočili da je kod njih još od 1915. godine, dakle da nije dezertar. Svakako se spasao zatvora, ako ne i nečeg goreg.

⁵⁰ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 71; *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 243–266; RGASPI. Fond 495, o. 74, d. 589; Fond 495, opis 74, delo 597, str. 3–6; L. Adamič, op. cit., str. 343, 344.

⁵¹ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 67; *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 50; NSK, Arhiv Bakarić, Kutija 10, Razgovor Bakarić – Boško Šiljegović, 4. 6. 1981; V. Cenčić, *Titova posljednja ispovijest, Grafos, Orfelin, Cetinje*, Beograd, 2001, str. 245; L. Adamič, op. cit., str. 341.

Kirgizima je, naime, omilio kao hrabar, dosetljiv mladić brzih odluka s neobičnim smislom za životinje.⁵² Prijatelji su mu poklonili sokola. Odgajao ga je, hranio mesom i mazio. Soko je naučio da sedi na njegovom ramenu. Kada je odrastao i raširio krila, Joža je odlučio da ga pusti na slobodu. Za dva dana soko je opet doleteo i seo mu na rame. Mirno je čekao da ga nahrani. Kada se nasitio, odleteo je, ali za dva dana se opet vratio. Tek je četvrti put odleteo zauvek. Svi koji su čuli tu priču govorili su: „Sve što je živo mora voleti čoveka kakav je Broz.“⁵³

Kada je Crvena armija 1919. godine poterala Kolčaka iz Omska pa je ponovo uspostavljen železnički saobraćaj s Petrogradom, Joža je odlučio da sa ženom, koju su zvali Polka, ode na put. U Petrogradu, gde je ostao približno tri nedelje, saznao je da je osnovana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS). Sovjetske vlasti su ga imenovala za zapovednika čete ratnih zarobljenika iz bivših austrijskih zemalja, koje su sada pripadale Jugoslaviji.⁵⁴ S njima se u septembru 1920. godine preko Baltika vratio u domovinu, ali su ga u Beču jugoslovenski predstavnici pokušali sprečiti da pređe granicu jer su ga dva srpska druga optužila da je komunista. Kada je stigao u Maribor, s mladom ženom su ga stvarno zatvorili i držali onde celu nedelju. Tek su mu potom, nakon pet godina zarobljeništva, dopustili da se vrati u rodno selo.⁵⁵ No Rusija i Sibir sa svojim tajgama, mesečinama i konjima ostali su mu do kraja života u srcu. Prema zemlji Sovjeta, koju je kasnije upoznao u svoj njenoj ogromnoj industrijskoj i vojnoj snazi, sačuvao je emocionalan

⁵² RGASPI, Fond 495, o. 74, d. 587; Fond 495, o. 74, str. 6; M. Simčić, *Ženske v Titovi senci. Tito brez maske 2, Intelektualne stvoritve*, Ilirska Bistrica, 2010, str. 144; L. Adamič, op. cit., str. 346; B. Mandić, *Tito u dijalogu sa svijetom*, Agencija *Mir*, Novi Sad, 2005, str. 221, 222.

⁵³ AS, Dedijer, tj. 262, *Svedočanstvo dr Očaka o Pelagiji Belousovoj*.

⁵⁴ AJ, 837, KPR, IV-5-a, K 38, TV serija *Iz Titovih memoara*.

⁵⁵ V. Dedijer, *Novi prilozii*, III, op. cit., str. 50; L. Adamič, op. cit., str. 349.

odnos koji je u njemu tinjao i u kasnoj starosti.⁵⁶ Kada je 1952. godine, u vreme najžešćeg sukoba sa Staljinom, imao sastanak sa svojim generalima pa je jedan vulgarno počeo da proklinje SSSR, uzrujao se i rekao: „Svaki vuk ima svoje gnezdo koje nikada ne napušta. Tako je i sa mnom.“⁵⁷ Uprkos svim razočaranjima, sumnjama i sukobima, Titu je jedno bilo jasno: „da socijalistički kontinent stvarno postoji, da predstavlja šestinu ovog našeg planeta i da znači početak procesa koji nije moguće zaustaviti.“⁵⁸ Kako svedoči Veljko Mićunović, jedan od njegovih najvažnijih diplomata, početkom sedamdesetih godina čak je svoj testament deponovao u Sovjetskom Savezu jer „ne vjeruje ljudima oko sebe“.⁵⁹

Partijska delatnost

Kod kuće je Josipa Broza dočekala tužna vest da mu je majka pre dve godine umrla od španske groznice. Kao što se prisećala Polka, on se, čuvši tu vest, rasplakao. „To je bio najstrašnji udarac u mom životu“, priznao je nekoliko godina kasnije.⁶⁰ U domovini se našao u sasvim drukčijim političkim i socijalnim prilikama – Austrougarske više nije bilo, a prazninu koju je stogodišnja državna tvorevina ostavila za sobom ispunila je neobična himera: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, u kojoj su se pod žezlom Karađorđevića ujedinili južni Sloveni srednjoevropskog i levantskog kulturno-istorijskog kruga. Osim tri glavne etničke grupe, kao i Makedonaca, Crnogoraca i muslimanskih Bosanaca, kojima Beograd nije priznavao status

⁵⁶ M. Vrhunec, *Josip Broz*, op. cit., str. 130; M. Krleža, *Titov povratak, 1937*, *Večernji list*, 25. 5. 1972, str. 2.

⁵⁷ AS, Dediđer, t. j. 274, Najvažniji razgovor s Josipom Kopiničem, 5. 9. 1989.

⁵⁸ M. Krleža, *Moji susreti s Titom*, op. cit., str. 4.

⁵⁹ AS, Dediđer, t. j. 274, *Titov testament*. V. Mićunović, 10. 10. 1972.

⁶⁰ M. Simčić, *Ženske*, op. cit., str. 131.

samostalnih nacija, u njoj je živelo još najmanje sedamnaest manjina (Albanci, Mađari, Nemci i drugi), što ju je obeležavalo kao nacionalno najraznolikiju državu u Evropi. Osamdeset posto stanovništva živelo je na selu, gde su uslovi često bili isti kao pod Turcima, ako ne i gori, zbog bede koju je prouzrokovao rat.⁶¹ Bilo je očito da se tako šarenim i potencijalno prevratničkim društvom može vladati samo čvrstom rukom. Takvu politiku su beogradski vladini krugovi rano počeli da sprovode, između ostalog tako što su krajem decembra 1920. godine tzv. *Obznanom* zabranili delovanje tek osnovane Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i gurnuli je u ilegalu. Partiju, koja je vukla korene iz predratnih socijaldemokratskih i socijalističkih stranaka različite tradicije i kulture, to je, naravno, veoma oslabilo: od 65.000 članova, koliko ih je imala 1920. godine, smanjila se 1924. godine na 688 članova.⁶² Josip Broz joj se, doduše, priključio, ali politički se nije izlagao u frakcionaškim borbama između generala bez vojske, kakvi su bili vođe KPJ. Angažovao se na sindikalnom području, gde su komunisti bili vrlo zastupljeni. Uprkos tome nije mogao izbeći šikaniranje, otpuštanje iz službe, pa čak i zatvor i zlostavljanje u njemu.⁶³ Kao i pre rata, ni sada nije dugo izdržao na istom radnom mestu: bio je u Zagrebu, Bjelovaru, u brodogradilištu u Kraljevici, u Velikom Trojstvu, čak i u fabrici železničkih vagona u Smederevskoj Palanci. Na neko vreme se čak vratio svom prvobitnom zanimanju i zaposlio se kao konobar, ali brzo je otpušten jer je među kolegama organizovao štrajk.⁶⁴

Godine 1926. hteo je da se u Beogradu uključi u jednu od lokalnih partijskih ćelija. No desničarska frakcija, koja je u

⁶¹ TNA, FCO 28/1628/ENU 3/303/1; V. Dedijer, *Novi prilozi*, op. cit., str. 75.

⁶² D. Bilandžić, *Povijest izbliza*. Memoarski zapisi 1945–2005, *Prometej*, Zagreb, 2006, str. 592.

⁶³ V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 173, 267, 268.

⁶⁴ J. Ridley, op. cit., str. 78.

gradu bila na vlasti, nije htela da ga primi jer su njene vođe smatrale da ne pripada ni njima, a ni levičarima. „To je frakcionaštvo dostiglo takav opseg da je poštenim komunistima bilo onemogućeno da uđu u partijske organizacije. Samo kako bi vođe osigurali svoj položaj [...] jer su dobivali pomoć od Kominterne. To jest, ne samo pomoć, bila je to redovna mesečna plaća [...] dosta viša nego što su je imali viši činovnici. [...] I to me pored drugih spoznaja potaknulo da uđem u borbu protiv frakcionaštva.“⁶⁵ Nakon povratka u Zagreb 1927. godine Broz je počeo da agituje kao sekretar Saveza hrvatskih metalških i kožarskih radnika, a kasnije kao sekretar Gradskog komiteta Komunističke partije, u kom je predstavljao srednju struju koja se suprotstavljala i levoj i desnoj frakciji. Prva je naglašavala federalistički, a druga centralistički koncept društvenog i državnog uređenja, pri čemu je, naravno, dolazila do izražaja različita politička kultura Beograda i Zagreba. Kao što je kasnije napisao Miroslav Krleža, „rasprava se vrtjela u okviru začaranog kruga 'bez potpune demokracije nema ni rješenja nacionalnog pitanja', odnosno 'bez rješenja nacionalnog pitanja nema potpune demokracije'.“⁶⁶

Budući da je od sredine dvadesetih do sredine tridesetih godina u Kraljevini SHS, „toj veštačkoj versajskoj tvorevini“, videla moguću odskočnu dasku imperijalističkih snaga za napad na Sovjetski Savez, Kominternu (IKKI) koja je povezivala sve komunističke partije sveta i podređivala ih Moskvi, zagovarala je njeno komadanje i osnivanje federacije socijalističkih republika na Balkanu. U rezoluciji posebne komisije Kominterne, objavljenoj u proleće 1925. godine, zabeleženo je i sledeće uputstvo za KPJ: „Partija mora uz što je moguće više propagande i agitacije uveriti radničke mase u Jugoslaviji da je

⁶⁵ AS, Dedijer, Magnetofonski snimak predavanja Josipa Broza Tita 26. i 27. marta 1977. u Kumrovcu, str. 12, 23, 24. t. j. 111.

⁶⁶ NSK, M. Krleža, „A“ 210.

raspad takve države jedini put za rešenje nacionalnog pitanja. [...] Dok Jugoslavija ne propadne, nije moguća nikakva ozbiljna komunistička delatnost. Jugoslaviju moramo najpre razbiti uz podršku separatističkih pokreta u njoj.“⁶⁷ To je bio razlog zbog koga je Kominternu napala desnu frakciju i njenog vođu, Srbina Simu Markovića, sekretara KPJ, koga je zbog odbijanja lenjinističkog načela o samoopredeljenju naroda kritikovao sam Staljin i koji je 1929. godine isključen iz Partije. Istovremeno je zauzela kritički stav i prema levoj frakciji pod vođstvom Rajka Ivanovića, koja je između ostalog tvrdila da su seljaci po svojoj prirodi nužni saveznici buržoazije, a ne radničke klase. Godine 1928. u otvorenom pismu članovima KPJ Ispolkom Kominterne ovako je okarakterisao sukob između obe grupe: „Pitanja proleterske borbe od životne važnosti bila su gurnuta na poslednje mesto, a na prvo mesto je stavljena skolastička kazuistika koja je samo podjarivala frakcionašku prepirku.“⁶⁸

Mešanje Moskve u unutrašnje poslove KPJ dodatno je uzburkalo duhove, zbog čega se postavilo pitanje je li to uopšte dopustivo. U tom kontekstu se nametnula „zagrebačka struja“, koja je zagovarala premošćivanje frakcija, tvrdeći da se radi o prepirkama intelektualaca koje treba smeniti i na čelo Partije postaviti radnike. „Tražili smo“, prisećao se Tito, „izlaz iz teškog položaja u kome se našao komunistički pokret Jugoslavije. Došli smo do spoznaje da je potrebno prvo izliječiti Partiju i izboriti se za njezino jedinstvo.“ Ta borba, naravno, nije bila bez rizika, jer je vođstvo KPJ protiv kritičara rado donosilo najteže sankcije i proglašavalo ih antipartijskim elementima.⁶⁹

Ne izjašnjavajući se o tome u čemu leže prednosti, odnosno slabosti, jedne ili druge frakcije, Josip Broz je utvrdio da dugogodišnja borba paralizira partijski vrh i sprečava ga u

⁶⁷ A. Bajt, op. cit., str. 782, 783.

⁶⁸ RGASPI, Fond 575, o. I, d. 413; AS, Dedijer, t. j. 7, E. Kardelj, *Tito na istorijskim raskršćima*, str. 6.

⁶⁹ AS, Dedijer, t. j. 111, Magnetofonski snimak, op. cit., str. 25–27.

preduzimanju stvarne revolucionarne aktivnosti. U buri ovih rasprava, uz pomoć Andrije Hebranga, krajem februara 1928. godine na VIII konferenciji u ime „monolitne boljševičke organizacije“ uspeo je da preuzme sekretarijat zagrebačkog Gradskog komiteta. Glavni kandidat za taj položaj bio je sam Hebrang, ali ga se odrekao u Brozovu korist jer je smatrao da sekretar mora biti proleter, dok je on sam bio bankarski činovnik. Radilo se o najbrojnijoj komunističkoj organizaciji u Kraljevini SHS – s približno 180 članova – a što je bilo važnije, njegove je stavove dva meseca kasnije u otvorenom pismu potvrdila i Kominternu. Ovo „boljševističko“ političko usmerenje, čiji je cilj bio da u Partiji stvori unutrašnju koheziju lenjinističkog tipa, oslobodi je „frakcionaške more“ da bi se posvetila radu među masama,⁷⁰ u sledećim godinama nije, doduše, sprovedeno u delo, ali je usmerilo pažnju na Broza i Hebranga, koji su se ubrzo našli u raljama policije.⁷¹ Već 1927. godine Broz je osuđen na sedam meseci zatvora zbog revolucionarne delatnosti, a 1. maja 1928. godine ponovo je uhapšen zbog nereda koje su komunisti organizovali u bioskopu *Apolo* protiv skupštine gradske Socijalističke stranke. U grupi nasilnika koji su za vreme svečanosti zavikali: „Dole socijalpatrioti! Dole sluge kapitalista!“, pa se sukobili s prisutnima, bio je i Josip. Uhapsili su ga pa je zajedno s drugovima osuđen na četrnaest dana zatvora. Tom prilikom je nastala njegova lična beleška u kojoj piše da je visok 170 cm, ima sive oči, da mu nedostaju zubi, da je kratkovid pa stalno nosi naočare i da je do sada bio

⁷⁰ M. Đilas, *Tito*, op. cit., str. 99; V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 270, 271; P. Simić, op. cit., str. 45; P. Simić, Z. Despot, *Tito*, op. cit., str. 51; AS, Dedijer, t. j. 236, Pismo V. Dedijera redakciji nedeljnika *Danas*, 28. 7. 1988.

⁷¹ N. Kisić Kolanović, *Hebrang*, op. cit., str. 24; V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 143; Ю. С. Гиренко, op. cit., str. 295; I. Supek, *Krunski svjedok protiv Hebranga*, Markaton Press, Chicago, 1983; P. J. Marković, op. cit., str. 657.

neporočnog ponašanja.⁷² Očito u policiji nisu znali s kim imaju posla. U julu i avgustu sledeće godine ponovo je uhapšen, ovog puta pod optužbom da je pokušavao da organizuje ustanak koji je trebalo da sruši omraženi režim Karađorđevića. U Zagrebu su stvarno izbili štrajkovi, masovne demonstracije i nemiri, koji su odneli i nekoliko ljudskih žrtava.⁷³

Trenutak je izgledao krajnje primeren za revoluciju, jer je 20. juna 1928. godine u beogradskoj Skupštini došlo do atentata, čije su žrtve bili hrvatski opozicioni zastupnici. Na njih je pucao Puniša Račić, crnogorski član vladine Radikalne stranke, jer je predstavnike Hrvatske seljačke stranke (HSS) smatrao smrtnim neprijateljima ujedinjenog i strogo centralizovanog državnog uređenja. Među žrtvama je bio i harizmatični vođa stranke Stjepan Radić, koji nije umro na licu mesta, ali je u avgustu, posle nekoliko nedelja mukotrpne agonije, podlegao ranama. To krizno stanje je, prema uputstvima Kominterne, KPJ izabrala za akciju: njene vođe, koje nisu imale nikakav oslonac u masama, započele su je punim zanosom svog neiskustva.⁷⁴ Zbog izdaje, koja je došla iz partijskih redova, žandarmerija ih je preduhitрила, organizovala niz zaseda i premetačina te između ostalog – pet dana pre Radićeve smrti – 4. avgusta 1928. kod Broza pronašla „oštro nabijen“ revolver brauning za koji nije imao dozvolu, a u njegovom konspirativnom stanu, osim marksističke literature, ispod kreveta i korpu sa municijom i četiri nemačke bombe iz Prvog svetskog rata (kasnije je

⁷² AJ, 838, LF, III-11/8, Predmet suđenja Brozu i dr. istražni materijal. Kr. Redarstveno ravnateljstvo, 14. maja 1924.

⁷³ V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 232.

⁷⁴ F. W. Deakin, *Yugoslavia 1941–1945* (neobjavljeni kucani tekst, 1996, kopiju mi je ljubazno ustupio B. Gorjan), *The Military Organisation of the Yugoslav Communist Party (1918–1940)*, str. 5; V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 153; *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 289; *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 51.

u odbrani tvrdio da su mu podmetnute, što nije bila istina).⁷⁵ Zatvorili su ga, pretukli i tražili od njega da lažno svedoči protiv drugova. Nije ništa izdao, ali je iz protesta započeo štrajk glađu, kao što je učinio i prilikom prethodnog hapšenja. Njegovo pismo iz zatvora, u kome je preterano naglašavao „muke“ kojima je podvrgnut, objavio je 24. avgusta 1928. godine organ Kominterne *Internacionale prese korespondenc* pod naslovom *Krik iz pakla jugoslovenskih zatvora*.⁷⁶

Početak novembra našao se pred sudom, gde su ga nakon procesa, naduvano nazvanim „bombaška afera“, koji je naišao na priličan odjek, 14. novembra 1928. godine osudili na pet godina zatvora. Nakon rasprave ponašao se onako kako je to za takve prilike komunistima diktirala Kominternu: „Neka ti bude pred očima samo jedno. Ne da dobiješ što manju kaznu, nego da svojim ponašanjem povećaš ugled Partije u očima masa.“⁷⁷ U skladu s tim uputstvom, Broz je hrabro izjavio da se ne oseća krivim i da ne priznaje „buržoaski“ sud koji predstavlja reakcionarne snage. „Živjela Komunistička partija! Živjela svjetska revolucija!“⁷⁸ To izazovno držanje zabeležile su novine, a primetili su ga i u Moskvi.⁷⁹ Njime nisu svi bili zadovoljni. August Cesarec, jedan od vodećih levičarskih intelektualaca

⁷⁵ NSK, Arhiv Bakarić, Kutija 10, Razgovor Bakarić – Boško Šiljegović, 4. 6. 1981; V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 279; *Večer*, 8. 8. 1928; P. Simić, op. cit., str. 46; AJ, 838, LF III-11/11, Predmet suđenja Brozu i dr. istražni materijal.

⁷⁶ AJ, 837, KPR, IV-5-a, K 38, TV serija *Iz Titovih memoara*; Ю. С. Гиренко, 30; J. Ridley, op. cit., str. 98, 99.

⁷⁷ N. Kisić Kolanović, *Hebrang*, op. cit., str. 29, V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 267 i.d; *Večer*, 7. 11. 1928.

⁷⁸ NSK, Arhiv Bakarić, Kutija 22, *Novosti*, 8. 1. 1928; V. Dedijer, *Novi prilozi*, op. cit., str. 154–175; *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 276; *Večer*, 9. 11. 1928; M. Stefanović, *Potpis: Tito. Bili smo Titovi šifranti*, Svedočanstvo Branke i Pavla Savića, *Globus*, Zagreb, 1980, str. 180.

⁷⁹ *Večer*, 14. 11. 1928; 15. 11. 1928; P. Damjanović, *Originalnost i teškoće Titovog puta*, *Borba*, 25. 5. 1976.

u Hrvatskoj, ubrzo nakon toga napisao je u ilegalnom listu *Proleter*: „Dođe li taj mladi i bolesno ambiciozni komunist na čelo KPJ, to će biti tragedija za Partiju.“⁸⁰

Nakon presude Tito je još nekoliko dana ostao u zagrebačkim zatvorima: drugovi su pokušavali da ga spasu i da mu preko naklonjenog stražara u zatvor prokrijumčare testeru skrivenu u hlebu. Njome je Broz pretesterisao pet od šest gvozdениh šipki na prozoru svoje ćelije a da to niko nije primetio. Kada se hteo latiti i šeste, premestili su ga u drugu ćeliju a ubrzo potom poslali u Lepoglavu u Hrvatskom zagorju, gde je od 1854. godine bila najvažnija kaznionica. Stražar koji mu je pokušao pomoći postao je sumnjiv vlastima, pa je uz pomoć Partije pobegao u Sovjetski Savez. Nekoliko godina kasnije Sovjeti su ga sumnjičili da je agent jugoslovenske policije i osudili ga na smrt.⁸¹ U društvu komunista s kojima se Tito našao u zatvoru u Lepoglavi, u Mariboru (koji je bio na glasu kao „Aleksandrov najgori zatvor“) i Ogulinu, brzo je stekao dužno poštovanje. Poštovanje je zaslužio i svojim korektnim ponašanjem i disciplinom kojom se dao na studije marksizma-lenjinizma, što zatvorski režim nije mogao ili nije znao da zabrani. U tom zatvoru i drugim zatvorima počela se oblikovati nova generacija vođa – Josip Broz, Moša Pijade, Andrija Hebrang, Aleksandar Ranković, Milovan Đilas – koji su zacrtali intenzivan program marksističkog obrazovanja, ali i realističnije studije buduće vojne taktike, nužne za ostvarenje revolucije.⁸² U godinama na robiji – kojih se sećao sa šaljivom

⁸⁰ M. F. Kranjc, *Zarote in atentati na Tita, Grafis Trade, Grosuplje*, 2004, str. 127.

⁸¹ J. Ridley, op. cit., str. 102.

⁸² F. W. Deakin, *Yugoslavia*, op. cit., *The Military Organisation of Yugoslav Communist Party* (1918–1940), str. 6; V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, str. 284, 285; *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 608; M. Đilas, *Memoir of a Revolutionary, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, New York*, 1973, str. 190, 191.

opuštenošću⁸³ – Broz je postao profesionalni revolucionar, kao što su to ispravno приметили u mariborskom zatvoru. Tamo su u njegov evidencijski list pod rubrikom struka (specijalnost) upisali: „zločinačka: komunista“.⁸⁴

Uprkos svoj grubosti, zatvor je Josipu Brozu verovatno spasao život. Samo nekoliko nedelja nakon presude kralj Aleksandar je, naime, 6. januara 1929. godine raspustio parlament, ukinuo Vidovdanski ustav i postavio diktatorsku vladu, na čijem je čelu bio jedan od njegovih zlogukih pajdasev (sodelavcev), general Petar Živković. Aleksandar i njegov prvi ministar bili su uvereni da se Kraljevinom SHS, to jest Jugoslavijom – kako su je preimenovali – može vladati samo čvrstom rukom, pa su to uverenje i sproveli u delo. Zabranili su sve stranke i najavili nepopustljivu borbu opozicionim snagama: od kosovskih Albanaca do makedonskih separatista, hrvatskih nacionalista – umerenih i radikalnih (ustaša) – i komunista. Od 1929. do 1931. godine kroz policijske zatvore je prodefilovalo otprilike deset hiljada levičara i drugih opozicionara. Oko stotinu najodanijih i najborbenijih članova KPJ samo su u beogradskoj „Glavnjači“ mučili do smrti, dok su kaznionice u Lepoglavi, Mitrovici, Mariboru, Zenici, Nišu, Požarevcu i Skoplju bile pune „političkih“ – otprilike 1.200 njih – među kojima i gotovo hiljadu komunista, osuđenih na zatvorsku kaznu od jedne do petnaest godina.⁸⁵ Oni koji nisu podlegli mukama prilikom ispitivanja ili ih policija nije „u begu“ ustrelila mogli su se smatrati srećnima, jer je život iza brave bio barem siguran.

⁸³ AJ, 837, KPR, IV-5-b, K 49, *Sjećanje J. B. Tita na dane provedene u Lepoglavi i Mariboru, kao i neke događaje iz NOB*, Zabeleška J. Vilfana, 1. 12. 1953; *Sjećanje Tita na robiju i literaturu koju je tada citirao*. Zabeleška J. Vilfana, 21. 12. 1953.

⁸⁴ AJ, 838, LF III-11/12, Pismo Borisa Krajgera Zvonku Brkiću kojim šalje policiji u Mariboru policijski karton Josipa Broza s fotografijama.

⁸⁵ L. Adamič, op. cit., str. 375, 376.

Nakon odslužene kazne četrdesetdvo godišnji Josip Broz vratio se u martu 1934. godine u rodni Kumrovec, kao što je to propisivao zakon za bivše zatvorenike, ali brzo je ponovo započeo s ilegalnim političkim radom u Zagrebu i Bjelovaru. Već u julu je po nalogu Partije emigrirao u Austriju, kako bi pokušao da sredi narušene odnose između vođa hrvatskih komunista i Centralnog komiteta KPJ, koji je zbog policijske represije kralja Aleksandra I od 1929. godine delovao u izgnanstvu u Beču. Onde su, naime, lokalni komunisti još mogli pomagati jugoslovenskim drugovima.⁸⁶ Granicu je prešao ilegalno kod Tržiča, prurušen u planinara, s legitimacijom Hrvatskog planinarskog društva. Ali u Koruškoj je smesta upao u poteškoće, jer je upravo tada izbio nacistički puč protiv klerikalne vlade kancelara Engelberta Dolfusa.⁸⁷ Kada se iz Klagenfurta vozom ipak probio do Beča, tamošnji „drugovi“ su „pali na mene kao pčele na med“, jer su hteli saznati kakvo je stanje u domovini i u partijskim organizacijama. Sreo ih je u jednoj kafani pa se, ugledavši ih – „pola tuceta muškaraca podmuklih pogleda“ – podsvesno zgrozio. Broz je govorio mirno, jednostavno, jasno. Ispričao im je da nijedan pravi komunist u Jugoslaviji koga je upoznao bilo u zatvoru bilo na slobodi nema baš poverenje u CK KPJ. „Gorkić – generalni sekretar Partije – zasukao je crvene brkove. Nisu mu dobro stajali; naglašavali su njegovo bledilo.“ Upao je Brozu u reč provalom prostačkih psovki.⁸⁸

Uprkos tom neljubaznom dočeku, bečki „drugovi“ su ga 1. avgusta 1934. godine kooptirali u Politbiro, nakon čega je na IV zemaljskom kongresu, održanom krajem decembra blizu Ljubljane, izabran u Centralni komitet, iako bi obrnut postupak bio logičniji.⁸⁹ U to telo ga je predložio mladi hrvatski

⁸⁶ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 205, 207; *Novi prilozi*, II, str. 70.

⁸⁷ V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 52; Ю. С. Гиренко, op. cit., str. 36.

⁸⁸ L. Adamič, op. cit., str. 401; I. Očak, *Život, rad i pogibija*, Globus, Zagreb, 1988, str. 221.

⁸⁹ RGASPI, Fond 495, o. 73, d. 161; P. Simić, op. cit., str. 57; V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 210; *Novi prilozi*, III, str. 167.

komunista Ivan Krajačić – Stevo, član Gradskog komiteta u Zagrebu, s kojim je Broz ostao blisko povezan celog života.⁹⁰ Na čelu KPJ u tom trenutku je bio Josip Čižinski, poznatiji pod pseudonimom Milan Gorkić – Somer, koji je bio češko-poljskog porekla, ali se rodio u Bosni. Jugoslovensku stvarnost je slabo poznao, jer je kao devetnaestogodišnjak 1922. godine otišao u Moskvu, gde je radio u aparatu Kominterne sve do 1932. godine, dok nije postao glavni sekretar KPJ. Našao se na čelu Partije koja je brojala jedva 3.000 članova, od kojih je većina sedela u zatvoru ili živela u izgnanstvu. Među njima nije nedostajalo provokatora, izdajica ni policijskih agenata. Sve je to vrh Partije pretvorilo u pravo zmijsko gnezdo, gde su svi sumnjicali sve i međusobno se optuživali kod Kominterne, dobro znajući da će u Moskvi naići na radoznale uši.⁹¹

Budući da je na osnovu ličnog iskustva bio svestan činjenice da je nužno srediti prilike unutar Partije, Broz je 2. avgusta 1934. godine za Centralni komitet napisao izveštaj u kome je naglasio da je nužno prebroditi apstraktno politiziranje, ojačati kontakte s radnim masama i krenuti u akciju. Taj dokument je prvi put potpisao pseudonimom Tito, imenom koje je u rodnom Zagorju dosta rašireno.⁹² Uprkos tome što je Broz želeo da nastavi put u Moskvu kako bi video ženu i dete, koji su se nakon njegove presude vratili u Sovjetski Savez, i upiše se na Lenjinsku školu, Gorkić je odlučio drugačije. Već nakon dve nedelje poslao ga je u Dravsku banovinu kako bi zajedno sa slovenačkim drugovima organizovao pokrajinsku konferenciju KPJ za Sloveniju i IV zemaljsku konferenciju. Prva je održana sredinom septembra u Goričanima, u letnjoj rezidenciji ljubljanskog biskupa Rožmana (njegov polubrat je, naime, bio simpatizer komunista), sledeća je održana decembra u

⁹⁰ AS, Dedijer, t. j. 261, Svedočanstvo V. Bakarića 8. 6. 1981.

⁹¹ RGASPI, Fond 575, o. 1, d. 413.

⁹² Ю. С. Гиренко, op. cit., str. 38.

Ljubljani.⁹³ Oba puta su to bili važni sastanci koji su težili prevazilaženju uske sektaške politike, obnavljanju partije nakon šestojanuarske diktature i bližoj povezanosti sa okolinom, gde je imala uticaj. Zbog toga je bila i prihvaćena odluka o stvaranju KP Slovenije i KP Hrvatske unutar KP Jugoslavije.

Već u septembru ponovo se vratio u Beč, odakle ga je Gorkić ubrzo poslao natrag u Jugoslaviju, ovog puta u Zagreb. Ponovo sa zadatkom da se s Hrvatima savetuje o partijskoj konferenciji. Ta zaduženja su na samom početku pomutila njihov odnos, jer je Broz posumnjao da ga generalni sekretar namerno izlaže opasnosti, šaljući ga tako brzo nakon otpuštanja iz zatvora na ilegalne zadatke za koje zbog duge izolacije nije bio podoban. Uprkos uzornom životu, Gorkić mu se činio previše poverljiv prema ljudima kojima se okruživao i u suštini nesposoban za konspirativnu delatnost. Istovremeno je, po njegovom mišljenju, potcenjivao drugove koji su se formirali u Jugoslaviji i pokušavao je da ih zapostavi kako ne bi imali pristupa fondovima koje je Kominternu upućivala KPJ.⁹⁴ „Meni se to strašno zgdalo...“⁹⁵ To mu, naravno, nije rekao, nego je naizgled s njim održavao korektne odnose.⁹⁶ Šta je stvarno mislio o Gorkiću, tek mnogo godina kasnije je ispričao Luju Adamiću, kada mu je kazao da su na njemu najcrveniji brkovi i kosa.⁹⁷

Krajem 1934. godine poslao je u ime Politbiroa, koji se tada zadržavao u Brnu, svim pokrajinskim komitetima KPJ i Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) uputstva za oružani ustanak u državi, koja se u međuvremenu opet našla u strašnoj krizi: naime, 9. septembra izvršen je atentat na kralja

⁹³ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 211.

⁹⁴ S. Eiletz, *Titova skrivnostna leta v Moskvi 1935–1940, Mohorjeva, Celovec*, 2008, str. 29, 43, 44; V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 52.

⁹⁵ *Spomini tovariša Tita na slavno preteklost, Viri revolucionarnih sil, Slovenski poročevalec*, 17. 4. 1959.

⁹⁶ S. Eiletz, *Titova skrivnostna*, op. cit., str. 189.

⁹⁷ L. Adamič, op. cit., str. 395.

Aleksandra I. Na početku službene posete Francuskoj, u Marselju ga je ubio makedonski atentator koji je bio povezan s vođom hrvatskih ustaša Antom Pavelićem. Kako se činilo da je dinastiji Karađorđevića odzvonilo, Broz se nije ustručavao da u ime KPJ preporuči da se njene naoružane grupe povežu i s najšovinističkim organizacijama, i to verujući da se samo tako može srušiti omraženi monarhistički režim.⁹⁸ No iz tog brašna nije bilo hleba, jer je knez Pavle, koji je nakon bratančeve smrti preuzeo regentstvo u ime maloletnog sina Petra II, uspeo da ovlada položajem. Umesto da nastavi organizovanje revolucije u domovini, Broz je sredinom februara 1935. godine dobio dopuštenje da otputuje u Moskvu. Otišao je zbog uverenja zagrebačke ilegale da će narednih godina u Jugoslaviji biti vrlo teško i da bi teror mogao biti još gori nego u godinama 1929–1931. Zato bi trebalo da vodeći kadrovi koji nisu na sigurnom u zatvorima napuste državu. Što veći broj bi trebalo da ode u Sovjetski Savez i iskoristi priliku da se pripremi za nadolazeću krizu.⁹⁹

Umalo je pre odlaska pao u ruke bečke policije. Ilegalno je, naime, stanovao kod neke starije Židovke, čija je kći pokušavala da se otruje plinom. Broz ju je, doduše, u zadnji čas spasao, ali utom su stigli žandari koji su od njega tražili ličnu kartu. Za dlaku ih je izbegao.¹⁰⁰

U Moskvi

U zemlju pobedonosnog proletarijata, za koju je verovao da u njoj vladaju „ljubav, drugarstvo, iskrenost“,¹⁰¹ stigao je s laskavim Gorkičevim pismom preporuke naslovljenom na

⁹⁸ P. Simić, op. cit., str. 57, 58.

⁹⁹ L. Adamič, op. cit., str. 415.

¹⁰⁰ AS, Dedijer, t. j. 51, Titove primedbe na rukopis *Prilozi za biografiju*; L. Adamič, op. cit., str. 417.

¹⁰¹ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 218.